

Eski Vakıflarda Şahsiyet ve Sınıflanma (classification)

Yazan : Emin Hüseyin AĞAR
Avukat

Geçen yazıda eski vakıflar şimdiki idareleri bakımından türlere ayrılmış ve her birinin şahsiyetleri hakkındaki kanun hükümlerinin açıklanacağı yazılmıştı. Bu konunun gereği, olarak vakıfların eski türlerini de tamamiyle gözden geçirmek faydalı olacaktır. Çünkü; bu neviler bilinecek olursa şimdikilerin nereden doğup geldiği gereği gibi anlaşılmış olur.

Bir de var ki vakıflar asırlardan beri geçirdikleri gelişme ve genişleme gereği olarak bir çok sınıflara, nevilere, çeşitlere uğradılar. Ve bunlar hakkında türlü kaideler, hükümler konuldu. Bu sınıflaşmada ve gelişmede bölümler, çeşitler için olduğu gibi kaideler hükümler için de bir çok adlar peyda oldu. Bu adlar tabiatile bilgiden doğma olduğu için bir terim (istilah) dili halini almış ve geçen yüzyıllar nisbetinde de çoğalmıştır. Bundan dolayı eski vakıfların bu sınır, nevi adları, kaidelerden, hükümlerden doğan tabirler hatta bilginlerce dahi bir muamma (bilmece) halini almış olduğu söylenir ve görülmektedir. Sınıflanmaları hakkında yapılacak açıklama bu cihet için de faydalı olacaktır.

Bu sınıf ve nevilerin her birisi nitelikleri ve tarihi devirleri bakımından sayfalar dolduracak kadar geniş ve uzun bir inceleme konusudur. Biz burada konuyu dağıtmamak ve sınıflama şeklinden çıkarmamak için nitelikleri ve tarihî gelişme ve değişme (tekâmül) leri hakkındaki incelemeleri sonraya bırakıyor ve ancak sınıfları ve nevileri kısaca gösteriyoruz.

Vakıfların bu sınıflanması kendi nitelikleri bakımından olduğu gibi, yararlıkları yani halka yaptıkları hizmet ve gayeleri, mallarının cins ve nevileri, meşrutunlehlere gibi bir çok bakımlardan olmuştur.

I — Vakıfların nitelikleri bakımından sınıflanması,

A — Vakıflar gördükleri işler bakımından iki türdür:

1 — Hayrat vakıflar (müessesatı hayriye) dir. Halk bunların ayınlarla faydalanır. Köprü, çeşme, hastane, cami, mescid ibadet yerleri gibi.

2 — Akarlardır. Bunlara (müstegellatı mevkufe) denir ki gelir kaynağı demektir. Bunların gelirleri hayratın ve vakıf işlerinin idaresine, düzenlenmesine sarfolunur ev, dükkân, mağza gibi.

B — Hayrat ve vakıflar da iki türdür:

1 — Toplumun, insanlığın faydalanmasına yarayanlardır, fakir olanların meccanen tedavisi için kurulan hastaneler gibi.

2 — Yalnız bir kısım halkın faydalanmasına yarayanlardır, fakir olanların meccanen tedavisi için kurulan hastahaneler gibi.

H — Vakıfların malları bakımından sınıflanması

A — Mallarının cinsi bakımından iki türdür;

1 — Mēnkul vakıflardır. Vakıf paralar bu türdür.

2 — Gayri menkul vakıflardır. (Müstegallatı mevkufe ve hayrat). nevileri, meşrutun ehleri gibi bir çok bakımlardan olmuştur.

B — Gayrimenkul vakıflar da iki türdür:

1 — Musakkafat (damlı), binalı olanlardır. Mağza, dükkân gibi.

2 — Gayri müsakkaf (arsa, tarla) halinde olanlardır. Vakıflar kanunu bu kısmı toprak diye adlandırmıştır.

C — Tarla vakıfları da iki türdür:

1 — Sahih vakıflardır. Arazii mevlükeden olduğu halde usulü meşruasına göre vakfedilmiş olan tarla vakıflarıdır. Bunların gerek rakabesi ve gerek hakkı tasarrufu vakfına aittir.

2 — Gayri sahih vakıflardır. Bunlar padişahların veya onların iznile başkalarının vakfetmiş oldukları arazii emiriyedir. Bunlara tahsis dahi denir (irsād) denilen de bu vakıflardır. Bunlar, rakabesi (kuru mülkiyet hakkı) betülmāle (hazineye) ait bir yerin menfaatinin yani gelirin bir hayır cihetine vakfedilmesidir.

D — Tahsisler de iki türdür;

1 — Tahsisi sahih, sarfı beytülmale ait olan bir yere geliri sarfedilmek üzere kurulan arazi vakıflarıdır. Bu tahsisin iptali caiz görülmez.

2 — Tahsisi g yri sahih, sarfi beytülmale ait olmayan yerlere geliri sarfedilmek üzere kurulan arazi vakıflarıdır. Bu türlü vakıfların tadil veya iptali caiz görülmüştür.

Bu kısımların birincisine (İrsadi sahih) ve ikincisine (İrsadi gayri sahih) denilir.

E — Gayri sahih tarla vakıfları da vakfın mevzuu bakımından  c türlüdür;

1 — Aşar ve r s matı bir hayır cihetine tahsis edilmiş olanlardır.

2 — Aşar ve res matı ile birlikte tasarruf (kullanma) hakkı vakfedilmiş olanlardır.

3 — Yalnız tasarruf hakkı vakfedilmiş olanlardır.

Mülga arazi kanunu hükümlerine göre toprağın rakabe (kuru mülkiyet) hakkile tasarruf (kullanma) hakları ayrılmış bulunuyordu. Rakabe hakkı devletin idi. Tasarruf hakkı araziye kullanan kimselere ait bulunuyor ve onlar adına tapu tescili yapılıyordu. Bu tescil sahipleri bir nevi kiracı niteliğince taşımakta idiler. Türk K. M. sinin, y r rl ge girmesi üzerine rakabe ve tasarruf hakları arasındaki ayrılık kalkmış olduğundan tasarruf hakkı vakfedilmiş olan tarlalar doğruca vakfın mülki haline girmiş ve aşarın ilğası hakkındaki kanun ile de aşar vakıfları ve topu kanunu gibi bazı kanunlar ile de r s mat vakıfları kalkmış bulunmaktadır.

Ancak 4753 sayılı (Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu) ile ve bu kanunun 14 üncü maddesi ile kamulaştırılmağince tabi tutulan arazi meyânında ve (A) b ndinde (mülhak ve mazbut vakıfların tüzel kişilikleri namına Vakıflar Genel Müdürlüğü veya mütevelliler tarafından tasarruf edilmekte olan bütün vakıf arazisinin tamamı) gösterilmiş ve yukarıda nevi-leri gösterilen tarla vakıfları gerek mülhak ve gerek mazbut vakıflara ait olsun istimpl ke tabi tutulmuş olduğundan peyderpey istimpl k edilmektedir.

II — Vakıf malların gelirleri bakımından sınıflanma;

Vakıf mallar, binalılar olsun topraklar olsun gelirleri bakımından beş türlüdür.

1 — İcarei vahideli (tek kiralı) akarlar,

2 — İcarei vahidei kadimeli (eski tek kiralı akarlar)

Vakıf mallarda kira müddeti bitince içinde kiracı olarak oturan kimsese aynı şartlar ve bedel ile kiralaması teklif edilir ve o da kabul ederek kiracı kalırdı. Bu suretle kiracılar uzun yıllar boyunca burada otururlar ve bu şekil kiracılık babadan oğla, oğuldan oğla devam eder giderdi. Bu suretle icarei vahidei kadimeli vakıf akarlar türemiştir.

3 — İcareteynli (çift kiralı) akarlar,

Bu şekilde iki kira parası alınır. Birisi malın teslimi sırasında, âdeti satış bedeli halinde alınır ki bu da bir defaya mahsustur. Ve buna (İcarei muaccele) yani peşin kira parası denilir. Diğeri de her yıl dönümünde kira karşılığı gibi alınır. Ve buna da (İcarei müeccele), vakti gelince verilecek kira parası denir.

4 — Mukataalı (toprak kirası alınan) akarlardır.

Bu şekilde akid sırasında kesilmiş olan para kira karşılığı gibi her yıl dönümünde verilir.

5 — Gedikli vakıflar,

Bunlar Şubat 328 tarihli kanun ile daha kaldırılmış olduğu gibi icareteynli ve mukataalı vakıf usulleri da 2762 sayılı Vakıflar Kanunu ile kaldırılmış ve olanları da tasfiyeye bağlanmıştır.

IV — Vakıflarda intifa şekilleri bakımından sınıflanma;

Bu bakımdan vakıflar iki türdür;

1 — Aynile intifa meşrut olanlar, süknası meşrut vakıflar gibi.

2 — Gelirden intifa meşrut olanlardır.

Gelirden intifa şekilleri şu suretle olur;

1 — İntifai tevliyet ile meşrut olanlar.

3 — Tenviyeti bir makama şart edilmiş olanlar.

4 — İntifai vakfedenin ferilerine (çocuklarına, torunlarına) şart edilmiş olanlar,

5 — İntifai bunlardan başkalarına, hasbi olarak şart edilmiş olanlar,

6 — Avarız vakıfları (bunlar bir köyün, bir mahallenin sokakları onarılmak, gibi genel ihtiyaçlarına veya o köy veya mahalle halkından birisini hastalık, sefalet, yangın gibi felâkete uğramaları veya ihtiyaçları halinde yardım edilmek üzere yapılmış olan vakıflardır.

7 — Para vakıfları ki bunların nemaları bir hayır cihetine vakıf ve tahsis edilmiştir.

VI — Vakıfların gayeleri bakımından sınıflanması;

Vakıflar bu bakımdan da türlere ayrılır. Çünkü vakıflarda iki türlü gaye vardır:

1 — Manevî gayedir. Bu, vakfedenin niyetidir. Kalbinde tutmuş olduğu kasdır. Bu gaye kendisile kaimdir. Bu gaye için bazı neviler de gösteriyorlar. İslâmi Hukukta bu manevî gaye Allaha yakınlık (kurbet) olarak bildirilir. Mirascılardan mal kaçırmak, mal ve can emniyeti bulunmadığı devirlerde musadereden mal kurtarmak gibi gayeleri de sayılmaktadır. Ancak niyet ve kasd anlaşılması güç olan batını işlerdendir. Hangi vakıflarda hangi türlü manevî gaye vardır, kestirmek mümkün olamaz. Bunun için bunu tartışma ve inceleme konusu yapmak yerinde değildir. Bizce bu gaye vakfiyelerde yazılı bulunan şekildir. Bunun dışında gösterilecek sebepler delilsiz tevehhümdür.

2 — Maddi gayedir;

Bu, kurulan vakıfların yapmış olduğu hizmetlerdir. Bu hizmetleri yerine getirmek için kurulan islâm Türk vakıfları o kadar çok çeşit gösterirler ki, saymak bile zordur. Çünkü bunlar toplumdaşların ihtiyaçlarını karşılamak için konulmuş ve insan ihtiyaçlarının nevi bakımından olsa bile bir sayıya bağlanması mümkün olmadığından vakıfları da hizmetleri bakımından nevelerini sayıya bağlamak güçtür.

Bu nevilerden bazılarını Vakıflar Kanununun gerekçe (mucip sebepler) lâyihasında görüyoruz. Gerekçede aynen şöyle diyor:

“Profesör LEMAN’ın da kemali hayret ve takdirle söylediği veçhile vakıf müessesesi bizde yani Türklerde olduğu kadar cihanın hiç bir yerinde bu kadar şümüllü değildir. Ulu ecdadımız (1) cami ve mescidlerden başlayarak (2) mektepler (3) medreseler (4) kütüphaneler (5) imaretler (6) hastaneler (7) dağ başlarında hanlar (8) kervansaraylar (9) köylerde ve kasabalarda misafirhanalar (10) köprüler (11) yollar

(12) sular (13) çeşmeler (14) kalalar yapmışlar, en büyük şehirlere varıncaya kadar bütün köy ve kasabaların sularını getirmişler, (15) esirlerin azadını (16) borçlu mahpusların tahlisini (17) mücahidlerin teçhizini (18) tahsilde fakir çocukların ilbasını ve mektep ihtiyaçlarının teminini düşünmüşler ve bunlar için büyük vakıflar vücuda getirmişlerdir. Bunları vakfiyeleri tetkik edilince görülür ki bazılarında müsadereye kurtarmak kaygısı mevcut ve mahsus olsa bile ekseriyeti külliyesi Türkün büyük hassalarından birisi olan feragati nefisden ve diğerlerinden doğduklarını kabul etmek zarureti tahakkuk eder. Aksini iddia hürmetsizlik olur." Bu yazıdaki sayılar tarafımızdan ilâve edilmiştir.

Vakıflar Dergisi cild, 1. sayfa, 110 - 111 de hayrat binaların ve hayır hizmetlerinin yüzün geçgin neveleri sayılmaktadır. (Oraya bak.)

VII — Vakıfların idareleri bakımından sınıflanması;

Bu bakımdan vakıflar önce dört türlü idi.

- 1 — Mazbut vakıflar,
- 2 — Mülhak vakıflar,
- 3 — İdaresi mazbut vakıflar,
- 4 — Müstesna vakıflardır.

Vakıflar Kanunu bu türlerden 3 üncü sırada gösterilen idaresi mazbut vakıfları doğruca mazbut vakıflar sırasına almış ve dördüncü müstesnalık hallenini kaldırmış olduğu gibi zaman zaman çıkarılan özel kanunlar ile bir takım vakıfların idareleri belediyelere, hususi idarelere, ve köy meclislerine devir edilmiş bulunuyor ve bir kısmı da istimlâke tâbi tutulmuş veya devletleştirilmiştir.

1 — BELEDİYELERE DEVİR EDİLMİŞ OLANLAR;

A — Sular Kanunu ile devredilenlerdir. Bu kanun 831 sayılıdır. Kanunun 1 inci maddesinde "şehir ve kasabalarla köylerde umumi ihtiyacı karşılayacak suları tedarik ve idare etmek kurulmuş olan yerlerde belediyelere ve kurulmayan yerlerde Köy Kanununa göre ihtiyar meclislerine aittir ve ikinci maddesinde "gerek vakfa ait olsun ve gerek başka suretle meydana getirilmiş bulunsun ammenin faydalanması için şehir ve kasaba ve köylere akıtılmış olan suların idaresi bütün müesseselerine ve gelir kaynaklarıyla birlikte devir ve tevdi olunmuştur. Su ile beraber diğer hayır ciyetlerine ait olanlar vakıflar idaresi veya mütevellileri tarafından idare edilecek ve ancak gelirinden suya ait hissa bunlar tarafından belediyelere ve köy meclislerine teslim edilcektir." denilmektedir.

B — Mezarlık Kanunu ile devredilenlerdir. Bunu bildiren (1580) sayılı Belediye Kanununun 160 nci maddesidir. Madde (metruk ve kimse-siz mezarlıklar ile vakfa ait olan umumi mezarlıklar billûmum hukuk ve vعاibile belediyelere devir olunmuştur, denilmektedir.

C — Avarız vakıflarıdır.

Bunlar da 1580 sayılı Belediye Kanununun 10 uncu maddesinde belediye gelirleri sayılırken 6 sayılı fıkrasında (avarız ve hatılâtı) denilmiş ve bununla avarız vakıflarının belediyeye ait olduğu kabul edilmiştir. Avarız vakıfları mahalle veya köylerin müşterek ihtiyaçlarını karşılamak veya bunların halkından zarurete düşeceklerine yardım olmak üzere kurulmuş vakıflardır.

2 — KÖY İHTİYAR MECLİSLERİNE DEVREDİLMİŞ OLANLAR;

Bunlar,

A — Köye ait avarız vakıflarıdır. 442 sayılı Köy Kanununun ... maddesinin 5 sayılı fıkrasında (avarız gelirleri (ağaç, arazi, emlâk, para) diye yazılı bulunmakta ve bu suretle bunlar köy parası arasında gösterilmektedir.

B — Sular Kanunu ile devredilen köy sularına ait vakıflardır. Sular Kanunu yukarıda maddesi yazılmak suretile gösterildi.

C — Yolile yapılan köy vakıflarıdır.

Bu da 442 sayılı Köy Kanununun 17 nci maddesinin 4 üncü fıkrasında (yolile vakfedilen arazi ve emlâk geliri) diye gösterilmiştir.

3 — HUSUSİ İDARELERE DEVREDİLMİŞ OLANLAR;

Bunlar 1926 yılının vakıflar Bütçe Kanununun 4 üncü maddesile devredilmiştir. Madde aynen şudur;

“Maksadı tesisleriyle mahalli sarfları tedris ve terbiye ve talim olarak kalan vakıf mebanî ile vakıf arsaların idare ve nezareti meşrutunleherinin mahiyetine göre Maarif Vekâleti ile idarei hususiyelere tevdi ve bu kabil vakıf hakkında 19 mayıs 1327 tarihli kanun ahkâmı Maarif ve Dahiliye Vekâletlerince tatbik olunur.”

4 — DEVLETLEŞTİRİLEN VAKIFLARDIR:

Bunlar ... sayılı orman kanunile devletleştirilen vakıf ormanlardır.

5 — Halen Vakıflar Genel Müdürlüğü İdaresinde kalan vakıflar;

Bunlar mal sınıfları bakımından menkul vakıflar ve vakıf paralar ile müsakkafat (binalı gayri menkuller) ve belediyeler sınırları içinde kalmış olan toprak (arsa) lardan gelirleri bakımından tek kiralı (icrai vahideli) olanlardır. Yani genel müdürlük temsil ve idaresinde kalanlar yıllık kiraya verilmek suretile gelir elde edilen gayri menkul müsakkafat ve arsalar ve menkul ve para vakıfları ve bunların tahsis edilmiş oldukları hayrat cihetleri ve hayri müesseselerdir. Medeni Kanunumuzun kabulünden sonra alkalliyet (cemaat) vakıfları da bu türlü vakıflar arasına girmiştir.

Şimdiki halde idareleri genel müdürlüğe kalmış olan bu vakıflar ilk yazımızdaki sınıflama gibi beş türlü olarak bulunmaktadır.

1 - Mazbut vakıflar, 2 - Müllhak, 3 - emanet suretile idare edilenler, 4 - niyabet suretile idare edilenler, 5 - cemaatlere ve bazı sanat sahiplerine meşrut vakıflardır.

MAZBUT VAKIFLAR,

Mazbut kelimesi zabıt sözünden çıkmadır. Zabıt, lügat kitaplarında, iyi tedbir almak, açık gözlülükle veya kuvvet ile bir şeyi kendi tasarruf ve idaresi altında tutmak, ele geçirmek, kapmak manalarında gösterilir. Urf da bir şeyi zorla almak, elde tutmak demektir.

Zabıtai adliye, inzibati cezalar, zabıtai mania gibi terimlik deyişlerde görüldüğü üzere zabıt, hükümet tarafından amme düzenini kurmak isteğiyle yapılan hareketlerde ve resmî dilde kullanılmıştır. Zabturabıt (disiplin) altında bulundurmak devlet otoritesinin gereği hareketlerdir.

Vakıflar da iki türlü velâyet hakkı vardır. Birisi amme velâyeti, diğeri özel velâyettir. Amme velâyeti devlet elile olur. Özel velâyet (velâyeti hassa) mütevelliler tarafından yapılagelmıştır. Bir çok vakıflar kurulduğu sırada vakfeden, vakfının mütevellisini kendisini gösterir ve böyle vakfiye ile gösterilmeyenlerin, veya gösterilenlerin kökü kesilmek gibi sebepler ile mütevellisi bulunmayanların mütevellileri hakim tarafından dikilirdi. Bu suretile amme velâyeti vakıflarda nezaret ve teftiş halini alır ve idare-

leri mütevelliler eliyle yapılırdı. Zaruret dolayısıyla mütevellinin iş göremediği hallerde de müteveli kaymakamı yine hâkim tarafından dikilir ve böylece özel velâyet devam ettirilirdi.

Nâzaret hakkı yakın zamana kadar özel nazırlar tarafından yapılagelmıştır. Vakfeden bu, nazaret hakkı için de şart koyardı. Mütevellilik şartlarından olduğu gibi vakfının filân zat tarafından yapılsın ve ondan sonra filâna geçsin veya bunun evlâdı tarafından yapılsın gibi şartlar gösterilebilirdi. Hele geniş ve büyük vakıflarda müteveli gösterildikten sonra mütevellinin idaresini mürakaba edecek nazır gösterilmemek mutlak ve lâzım görülürdü.

Kanun Enflasyonu Tehlikesi

Çeviren :
Alpaslan ATAMAN

Prof, Werner Kägi, Zürih Üniversitesi

Anayasanın ve kanunun ihlâli yüzünden devletimizi tehdit eden tehlikelerin uzun zamandan beri üzerinde durulmaktadır. Hukuk devleti demokrasisi ve devlet hayatı bakımından anayasaya sadakatın ve kanuniyet prensibinin büyük ehemmiyeti hakkında geniş halk çevrelerinde alâka uyandırılmış, Anayasanın muhafazası için muhtelif teşebbüsler yapılmıştır.

Yapılacak şey açıktı; Hukuk devletimizin yeniden inşası bahis mevzuu idi. Bu ödev geniş surette ele alınmalıdır. Zira hukukî müesseselerin reformu ancak hukuk vicdanında yenileşmesi sayesinde tesirli olabilir.

Son yıllarda hak ve hürriyet için başka bir tehlike de açıkça kendini göstermiştir: Kanun Enflasyonu. Bu tehlike diğerlerine nazaran daha az tanınmakta ve ekseriya tabii bir hadise olarak kaydedilmektedir. Zaman zaman yapılan hatırlatmalar eksik değildir. Bu mesele için bir hal şekli yok mudur? Bu oluştan inhiraf mümkün değil midir?

Bu hususta kötürümleştirici kadercilikten kendimizi kurtarmak ve bu ciddi tehlikeyi soğukkanlılıkla karşılayarak tenkitçi bir ruhla tetkik